

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра теорії та методики початкової освіти

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ

МОВИ: збірник практичних завдань

*Методичні рекомендації для підготовки здобувачів освіти першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти до практичних та
самостійних робіт*

для здобувачів освіти спеціальності

013 «Початкова освіта»

Мукачево - 2022

УДК : 811.161.2'34 (079.1) (072)

Розглянуто та рекомендовано до друку науково - методичною радою Мукачівського державного університету протокол № 2 від 5 вересня 2022 р.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри протокол № 2 від 5 вересня 2022 р.

Укладач: **Паук М.М.** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти МДУ.

Рецензент: **Товканець Г.В.** - доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та методики початкової освіти МДУ.

Паук М.М.:Фонетика та фонологія української мови: методичні рекомендації щодо підготовки до практичних робіт для здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта, для денної та заочної форми навчання. Мукачево: МДУ, 2022. 53 с.

Збірник містить завдання для практичних занять з фонетики та фонології, які охоплюють основні теми курсу фонетики і фонології сучасної української літературної мови. У ньому також подано типові тести з фонетики і фонології та суміжних дисциплін – орфоепії, акцентології, графіки та орфографії. Посібник призначено для здобувачів освіти, учнів, викладачів та вчителів ЗЗСО.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. <i>Програма з фонетики та фонології</i>	5
Розділ 2. <i>Фонологічний або лінгвістичний аналіз слова</i>	9
Розділ 3. <i>Фонологічні вправи</i>	15
Розділ 4. <i>Склад. Поділ слів для переносу</i>	20
Розділ 5. <i>Вправи для правильного складоподілу слів</i>	24
Розділ 6. <i>Основні поняття фонетики, фонології, орфоенії, графіки, орфографії. (термінологічний словничок)</i>	29
Список використаних джерел	51

ВСТУП

Курс з фонетики та фонології є важливим для формування кваліфікованого фахівця, який не тільки ґрунтовно знає особливості української фонетичної системи, але й уміє реалізувати ці знання на практиці, мовлення якого відповідає орфоепічним нормам української літературної мови.

Посібник містить практичні, тестові та контрольні завдання з фонетики та фонології. Підготовка до кожного практичного заняття складається з двох етапів. На першому студент знайомиться з системою питань і вивчає теорію проблеми. Для цього служить література, список якої подано після переліку питань до кожної теми.

На другому етапі студент виконує вправи. Кількість вправ дозовано так, що частину їх можна виконувати вдома, решту – на практичних заняттях. Запропоновані вправи є водночас орієнтиром для науково-методичних пошуків в аудиторіях і поза ними. Опановуючи знання і виробляючи вміння з фонетики, фонології та суміжних наук, студенти можуть самостійно готувати і виконувати додаткові завдання і вправи для поглибленого вивчення окремих звукових явищ, перевіряти свої знання, розв'язуючи тестові завдання різних типів.

Розділ І. ПРОГРАМА З ФОНЕТИКИ І ФОНОЛОГІЇ

1. Фонетика як наука. Фонетика описова, історична, зіставна, загальна. Діалектна і соціальна фонетика. Акустичний, анатомо-фізіологічний, лінгвістичний аспекти вивчення мовного звуку. Методи вивчення звуків мовлення: спостереження, перцептивні методи, експериментальні методи. Фонетика і фонологія.

2. Артикуляційна фонетика. Будова і робота мовленнєвого апарата. Активні і пасивні органи мовлення. Національна специфіка артикуляційної бази української мови. Артикуляційні особливості голосних і приголосних звуків. Артикуляційна класифікація голосних. Типи голосних за рядом, ступенем піднесення язика, участю губ у вимові. Артикуляційна класифікація приголосних звуків. Місце творення приголосних. Спосіб творення. Участь голосових зв'язок. Рух язика до твердого піднебіння. Класифікаційні таблиці приголосних звуків. Додаткові артикуляційні і акустичні ознаки приголосних звуків: співвідношення між голосом і шумом, довгота, веляризація, лабіалізація. Методи дослідження артикуляції мовних звуків.

3. Акустична фонетика. Акустичні властивості звуків. Розрізнення звуків за висотою, силою, тривалістю, тембром. Роль резонаторів у творенні звуків. Акустична природа шумів і тонів. Акустична класифікація українських звуків. Акустичні ознаки класифікації: вокальність – невокальність, консонантність – неконсонантність, компактність – дифузність, низька тональність – висока тональність,

бемольність – небемольність, дієзність – недієзність, переривчастість – непереривчастість, різкість – нерізкість, дзвінкість – глухість, носовість – неносовість. Співвідношення між артикуляційною і акустичною класифікаціями звуків української мови. Методи вивчення акустичних властивостей мовних звуків.

4. Фонологія. Основні поняття фонології: фонема, алофон, мінімальна пара, диференційна ознака фонем, фонологічна система. Основні функції фонем: будівельна, ототожнювальна, розрізнявальна. Звукові вияви фонем: головні вияви, позиційні, комбінаторні, факультативні варіанти.

Фонологічна система сучасної української літературної мови, її національна специфіка. Система голосних фонем і їх звукових виявів. Система приголосних фонем і їх звукових виявів. Фонематична і фонетична транскрипції. Повна і спрощена фонетична транскрипція. Система знаків у фонетичній та фонематичній транскрипціях.

5. Звукові і фонемні зміни в мовленнєвому потоці. Акомодація і асиміляція голосних звуків. Акомодація приголосних. Асиміляція приголосних звуків, її артикуляційна природа. Типи асимілятивних змін: за напрямом, обсягом, характером. Асиміляція за дзвінкістю – глухістю, твердістю – м'якістю, місцем і способом творення. Дисиміляція приголосних звуків, її різновиди за напрямом, ступенем сусідства розподібнених звуків, характером. Спрощення в групах приголосних.

6. Чергування фонем і їх варіантів.

Чергування варіантів голосних фонем. Чергування варіантів приголосних фонем. Чергування голосних фонем. Чергування **о, е – і**. Чергування **о, е з нулем фонем**. Чергування **е – о** після шиплячих і **й**. Найдавніші якісні і кількісні чергування. Інші чергування голосних фонем. Чергування приголосних фонем. Чергування **г – ж – з', к – ч – ц', х – ш – с'**. Чергування твердих і м'яких фонем. Чергування зубних з ясенними. Чергування однієї фонем з двома. Чергування **д, т – с, л – в**.

7. Сегментні і суперсегментні одиниці. Фраза, такт, фонетичне слово, склад, звук як сегменти мовленнєвого потоку. Наголос та інтонація як суперсегментні одиниці. Склад з артикуляційної і акустичної точки зору. Теорії складу. Основи складоподілу в українській мові. Склади відкриті і закриті, прикриті і неприкриті. Звуки складові і нескладові. Наголос. Словесний наголос. Місце наголосу в слові. Рухомість українського наголосу. Склади наголошені і ненаголошені. Побічний наголос. Проклітики і енклітики. Особливості наголошування різних частин мови. Інтонація. Мелодика як компонент інтонації. Текстотворча і фразотворча функції інтонації.

8. Орфоенія. Орфоепічні норми і типові відхилення від них. Вимова голосних звуків. Вимова приголосних. Особливості вимови слів іншомовного походження. Орфоепічні словники.

9. Графіка і орфографія. Поняття “графіка”, “графема”. Український алфавіт. Фонематичний і складовий принципи української графіки. Відхилення від фонематичного принципу графіки.

Розділ II *Фонологічний або лінгвістичний аналіз*

Ще одним аспектом вивчення звуків людської мови є **лінгвістичний, або фонологічний**, тобто аналіз звуків як функціональних одиниць мовної системи. Фонологічний аспект дослідження у лінгвістичній науці вважається центральним, провідним, а чисто фонетичний напрям (анатоמו-фізіологічний та акустичний аспекти) вивчення звуків людської мови відіграє допоміжну роль, але без такого дослідження не можна правильно визначити систему фонем будь-якої мови та дати їх повну і всебічну характеристику. Найголовніше поняття фонології – **фонема**. Представники різних фонологічних шкіл по-різному підходять до визначення цього поняття.

В українській лінгвістиці початок фонологічного періоду можна датувати 1927 роком, коли побачила світ книжка професора Є. Тимченка “Курс історії українського язика”. У 60-х роках ХХ століття свою фонологічну концепцію створив П. Коструба. Її положення отримали подальший розвиток у працях учених Львівської фонологічної школи. У 90-х роках ХХ ст. Ю. Карпенко у психолого-структурній концепції визначив фонему як ядро звука мовлення. Учений наголошує на тому, що автоматична ідентифікація почутого або вимовленого звука з еталоном фонемі забезпечує процес комунікації. Петро Коструба поняття “фонема” розглядав у парадигмі мовної системи: фонемі як одиниці фонологічної системи мови є компонентами значущих одиниць мови (морфем і слів) та служать засобом їх розпізнавання і розрізнення.

За визначенням *П. Коструби*, **фонема** – це наукове узагальнення, поняття про звук у його функції в системі мови як одиниці її фонологічної підсистеми. Учений наголошував, що фонема, на відміну від звука, – це не фізичне явище, вона є реальною, але абстрактною одиницею. У процесі мовлення кожна фонема реалізується в низці звуків (головний вияв та його варіанти (основні та додаткові)), що в сукупності становлять її звукове поле. У системі мови фонема виконує такі основні функції:

1) конститутивну (від латинського *constituere* – утворювати, складати), або будівельну, яка полягає в тому, що фонем є матеріалом, з якого утворюються одиниці вищих рівнів мови – морфем і слів;

2) ідентифікаційну (від латинського *identificare* – ототожнювати), або ототожнювальну (розпізнавальну), яка полягає в тому, що саме фонем дають можливість людині з потоку мовлення розпізнавати окремі звуки як реалізації тих чи інших фонем, а вже завдяки цій ідентифікації розпізнати і складені з цих фонем морфем і слів;

3) дистинктивну (від латинського *distinquere* – розпізнавати, розрізняти), або розрізнявальну; ця функція полягає в тому, що фонем служать для розрізнення морфем і слів. Роль фонем у розрізненні слів чи морфем виявляється особливо виразно тоді, коли зіставляємо слова чи морфем, відмінні одні від одних тільки однією фонемою при однаковості всіх інших, наприклад: *час – гас – пас – нас – мас; сир – сип – сил; там – том – тим*. Два слова, які розрізняються тільки однією фонемою при тотожності всіх

інших, називаються *мінімальною парою*.

У такій парі особливо виразно виявляється дистинктивна функція фонем. Систему фонем встановлюють на основі *фонологічних опозицій*, методом протиставлення фонем у парах (або й рядах) слів.

Інші методи дослідження звукового складу мови (статистичні, фізико-акустичні, дистрибутивного аналізу тощо) відіграють тільки допоміжну роль і не можуть замінити структурного аналізу в аспекті фонологічних протиставлень. Два звуки є виявами різних фонем, якщо заміна одного з них іншим при тотожності всього іншого звукового складу слова викликає зміну значення останнього або ж перетворює лексему в позбавлений будь-якого значення набір звуків. Наприклад, на основі добору мінімальної пари *дам – дим* доводимо наявність в українській мові фонем /а/, /и/.

Фонемами протиставляються одні одним на основі своїх *диференціальних ознак* – артикуляційних або акустичних властивостей, які відрізняють одну фонему від іншої. Інші ознаки, які не мають значення для фонематичної класифікації, називаються *супровідними, або надлишковими*. Наприклад, довгота і короткість голосного є тільки супровідною ознакою для голосних української мови, а ступінь підняття язикової спинки до твердого піднебіння диференціальною ознакою, адже за нею розрізняються голосні високого, середнього та низького підняття.

Важливою є думка П. Коструби про те, що для визначення фонематичності певних звуків на основі фонологічних опозицій необхідно добирати такі пари чи

ряди слів, у яких досліджувані фонемі знаходяться в *сильній позиції*, тобто позиції, незалежній від таких фонетичних умов, як місце в слові, наголошеність чи ненаголошеність, вплив сусідніх звуків тощо. У сучасній українській літературній мові для голосних [a], [y], [i] сильною вважається будь-яка позиція, а для голосних [e], [и], [o] – наголошена. Для приголосних сильною вважається позиція на початку слова або після голосного, перед голосним (за винятком [i]) або сонорним приголосним і не в безпосередньому сусідстві з такими іншими приголосними, що можуть викликати нейтралізацію протиставлень за участю голосу, наявністю палаталізації або місцем чи способом творення.

Нейтралізацією називається втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній тільки за визначеною ознакою й відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем. Наприклад, фонемі /з/ і /ж/ відрізняються від інших приголосних сукупністю ознак передньоязиковості, щілинності, дзвінкості та твердості, а протиставляються одна одній тільки за місцем творення: /з/ – зубна, а /ж/ – ясенна. Однак у слові *розжитися* фонема /з/ перед шиплячим приголосним реалізується у своєму комбінаторному варіанті – звукові [ж], тобто відбувається втрата (нейтралізація) єдиної ознаки, що відрізняє ці дві фонемі один від одної. Важливим ще є поняття “фонологічна кореляція”.

За П. Кострубою, **фонологічна кореляція** – це відношення між фонемами, що протиставляються за якоюсь однією диференціальною ознакою при спільності інших диференціальних ознак. Наприклад, у сучасній українській мові у системі приголосних фонем є кореляції дзвінкість – глухість, твердість – м'якість. *Звукове поле* фонем складається з головного вияву (який займає центральне місце у цьому полі) та його варіантів.

Головний вияв фонем – це звук, у якому фонема реалізується в позиції, незалежній від таких фонетичних умов, як місце в слові, наголошеність чи ненаголошеність складу, вплив сусідніх звуків тобто в сильній позиції. Наприклад, у слові *вода, син, батько* всі фонем реалізуються в головних виявах. **Факультативний варіант** – звук, що може виступати замість головного вияву фонем в сильній позиції. Наприклад, у сучасній українській літературній мові фонема /в/ реалізується у головному вияві – губно-губному щілинному звукові, але дехто з мовців у тій самій позиції вимовляє губно-зубний звук, що і є відповідно факультативним виявом фонем /в/. **Позиційний варіант** – це звук, що вимовляється замість головного вияву фонем тільки в певній означеній позиції. Наприклад, фонема /в/ після голосного в кінці слова або складу вимовляється як нескладотворчий голосний [у].

Комбінаторний варіант – звук, який вимовляється замість головного вияву фонемі внаслідок змін, що відбуваються в артикуляції під впливом звукового оточення. Наприклад губні приголосні вимовляють як напівм'які під впливом наступного голосного [і]. Такі реалізації фонем, які збігаються з виявами інших фонем, називаються **додатковими**. Наприклад, у слові *боротьба* (/борот□ба/) фонема /т□/ реалізується у комбінаторному варіанті – звукові [д□] ([бород□ба']). Цей звук є в інших словах (наприклад, дядько (/д□ад□ко/, [д□а'д□ко])) головним виявом фонемі /д□/. Отже, звук [д□] у слові *боротьба* є додатковим варіантом фонемі /т□/. Основні варіанти виступають як синоніми у звуковому полі фонемі, а додаткові – як омоніми. При наявності спільних додаткових варіантів у різних фонем їхні звукові поля перехреснюються.

Розділ III Фонологічні вправи

Вправа 1. З'ясуйте, з яких фонем складається кожне слово. З р а з о к: щастя - /ш/, /ч/, /а/, /с/, /т'/, /а/. Джерело, гедзь, лютий, вищий, полум'я, свято, обличчя, дивиться, об'їзд, читання, волинський, корінця, бюро, мільярд, набігатися, повітря, кінь, доля, роз'ятрений, кукурудза, обґрунтування, весілля, весняний, день.

Вправа 2. Із поданих у переліку фонем складіть слово. З р а з о к: 1. /м/, /а/, /л'/, /е/, /з/ - земля.

1. /а/, /н'/, /з/, /н'/, /н/, /а/. 2. /ч/, /у/, /ш/, /к/. 3. /а/, /л'/, /у/, /л'/, /к/. 4. /г/, /з/, /и/, /а/. 5. /р/, /н'/, /е/, /о/, /б/, /н'/, /у/, /а/, /ж/, /п/. 6. /у/, /п/, /і/, /т'/, /д/, /р/, /г/, /а/, /н/. 7. /а/, /д/, /ч/, /н'/, /ш/, /о/. 8. /ч/, /ш/, /у/, /л'/, /п/. 9. /ч/, /в/, /а/, /й/, /и/, /е/, /ш/. 10. /н'/, /с/, /в/, /н/, /е/, /а/, /й/, /и/. 11. /о/, /а/, /в/, /с/, /т/. 12. /о/, /с'/, /н'/, /і/, /р/, /е/, /в/, /п/. 13. /к/, /и/, /у/, /з/, /г/. 14. /д/, /в/, /о/, /о/, /а/, /з/, /й/, /р/.

Вправа 3. Назвіть фонему, яку містять всі подані в переліку слова. Вимовте кожне слово і запишіть звуки, у яких реалізується ця фонема. З р а з о к: *Варіант I.* 1. Повітря. 2. Вогонь. 3. Він. 4. Повага. 5. Жовтий. Фонема /у/ - звуки: 1. [в']. 2. [w]. 3. [в']. 4. [в]. 5. [у]. *Варіант II.* 1. Яблуко. 2. Сухий. 3. В'юн. 4. Піймати. 5. Їжак. *Варіант III.* 1. Казка. 2. Розповідь. 3. Безжальний. 4. Зшити. 5. Кузня. *Варіант IV.* 1. Для. 2. Підземний. 3. Город. 4. Кладка. 5. Відчути. *Варіант V.* 1. Веснянка. 2. Село. 3. Принісши. 4. Світ. 5. Обійстя. *Варіант VI.* 1. Кінь. 2. Коло. 3. Великдень.

4. Екзамен. 5. Гуркіт. *Варіант VII*. 1. Поріг. 2. Нігті. 3. Гімн. 4. Вогонь. 5. Гарний. *Варіант VIII*. 1. Голуб. 2. Боршно. 3. Небіж. 4. Губка. 5. Бюро. *Варіант IX*. 1. Велич. 2. Синє. 3. Заєць. 4. Весло. 5. Перина. *Варіант X*. 1. Шість. 2. Щука. 3. Дошці. 4. Залишити. 5. Дивисься.

Вправа 4. *З'ясуйте, якими фонемами відрізняються подані пари слів. З р а з о к: син – синь: /н/ - /н'/, щєбіт – рєгіт: /ш/, /ч/, /б/ - /р/, /г/. Кінь – кинь, поріг – пиріг, липа – липень, щука – куц, ягода – моя, вищий – вужчий, хащі – чаша, якщо – шока, сивий – вись, червоний – вечеря, виїхати – нехай, калюжа – журба, зів'ялий – поголів'я, ходжений – відродження, плюскіт – полудень, здоров'я – здорова, рум'янець – цибуля.*

Вправа 5. *Запишіть 10 пар слів або слівформ, які відрізняються: а) початковою фонемою; б) кінцевою фонемою; в) середньою фонемою. З р а з о к: а) /бити/ - /мити/... б) /біг/ - /бір/... в) /сам/ - /сом/*

Вправа 6. *Подані в переліку слова поділіть на 4 групи:*

1. Слова, які містять *тільки* головні вияви фонем. 2. Слова, які мають *позиційні* вияви фонем. 3. Слова, які мають *комбінаторні* вияви фонем. 4. Слова з *позиційними і комбінаторними* виявами фонем. З р а з о к: 1. Хата, ліс... 2. Дерево, синій... 3. Щирість, легко... 4. Веснянка, дослівний... Весло, принесений, розширений, вогкість, силоміць, вовк, вчителька, боїшся, обідній, легіт, розповідь, незчутися, дзвінок, язик, доріжка, приказка, листя, мовлений, вітчизна, творчість, торгівля, вощина, дівчина, міський, завтра, торішне, завітчати, листівка, гуля, просьба, передмістя, ддя.

Вправа 7. *Визначте, у котрих з поданих слів містяться позиційні вияви фонем. Назвіть ці фонемі і звуки.* З р а з о к: 3. Жовтень: /в/ - [у̣]. 6. Липень: /е/ - [еи].

Варіант I. 1. Ліщина. 2. Опівночі. 3. Цвіт. 4. Дзюрчить. 5. Серпневий. 6. Розстилати. 7. Завзятий. 8. Невмирущий. 9. Сопілка. 10. Впевнений. 11. Дитя. 12. Дівчата. 13. Ворітця. 14. Вплив. 15. Пізня.

Варіант II. 1. Четвертий. 2. Вечір. 3. Дігтяр. 4. Стиха. 5. Глибинний. 6. Дивний. 7. Китаєць. 8. Червоний. 9. Білють. 10. Гірко. 11. Місяць. 12. Сорочці. 13. Тільки. 14. Бовван. 15. Райдуга.

Варіант III. 1. Любіть. 2. Розляглися. 3. Попід. 4. Дійсний. 5. Розказано. 6. Журавлиний. 7. Їти. 8. Правда. 9. Пізнається. 10. Тихенько. 11. Дощ. 12. Подай. 13. Навмання. 14. Кігті. 15. Далеч.

Варіант IV. 1. Крихта. 2. Лікоть. 3. Буйний. 4. Майбутнє. 5. Довгий. 6. Сніп. 7. Тривога. 8. Перстень. 9. Ячмінь. 10. Сповнений. 11. Дзвенить. 12. Гість. 13. Просинь. 14. Вперед. 15. Соловейко.

Варіант V. 1. Віття. 2. Вчений. 3. Вересень. 4. Сильніший. 5. Людство. 6. Свіжість. 7. Святкують. 8. Розшук. 9. Сняться. 10. Пучечок. 11. Зозуля. 12. Завзятість. 13. Гай. 14. Благословляють. 15. Риболовля.

Вправа 8. *Визначте, у котрих з поданих слів містяться комбінаторні вияви фонем. Назвіть ці фонемі і звуки.*

Варіант I. 1. Зовнішній. 2. Копитце. 3. Пізня. 4. Густий. 5. Сусідній. 6. Вогко. 7. Плавний. 8. Віддячити. 9. Становище. 10. Розчистити. 11. Дивиться. 12. Сніжинка. 13. Третій. 14. Безжальний. 15. Мужність.

Варіант II. 1. Голубка. 2. Крихітка. 3. Ключі. 4. Струмись. 5. Безжурно. 6. Зважся. 7. Дочці. 8. Півник. 9. Місяць. 10. Гірко. 11. Відділення. 12. Вісник. 13. Кисень. 14. Жінка. 15. Джміль. *Варіант III.* 1. Зів'ялий. 2. Дядько. 3. Чільний. 4. Смужці. 5. Віконця. 6. Пам'ять. 7. Гудз. 8. Ліхтар. 9. Сукня. 10. Обійстя. 11. Пенсія. 12. Вівця. 13. Якщо. 14. Днювати. 15. Розписати. *Варіант IV.* 1. Розумний. 2. Дивний. 3. Засніжений. 4. Ночівля. 5. Кігті. 6. Рівність. 7. Тепер. 8. Як-небудь. 9. Вічність. 10. Бесіда. 11. Шепіт. 12. Свіжіший. 13. Кладка. 14. Мрія. 15. Гарячий. *Варіант V.* 1. Вогкість. 2. Правда. 3. Кізонька. 4. Сміливий. 5. Шлях. 6. Молодість. 7. Сопілка. 8. Завжди. 9. Місяця. 10. Отчий. 11. Срібний. 12. Горобець. 13. Ранній. 14. Собі. 15. Розкаяться.

Вправа 9. Перепишіть речення, выпишіть із них фонетичні слова, які містять комбінаторні і позиційні вияви фонем. Назвіть ці фонемі і звуки. З р а з о к: 1. Дніпром, сосновим бором і смолою повіяло од споминів моїх (М.Драй-Хмара). (Дніпром :[д'] – комбінаторний вияв /д/; сосновим: [ие] – позиційний вияв /и/; повіяло: [в'] – комбінаторний вияв /в/; од споминів: а) [з] – комбінаторний вияв /д/, б) [с]– комбінаторний вияв /з/, в) [ие] - позиційний вияв /и/, г) [ў]– позиційний вияв /в/.
Варіант I 1. Лиш шепіт бору порушує північний супокій (М. Драй-Хмара). 2. В повітрі вогкість, холодок і млосьть (М. Зеров). 3. Пустіть мене у молодість мою (В. Стус). 4. Відчинив я осені господу ! (Є. Плужник). 5. Аж до моря запорожці степ широкий вкрили (Т. Шевченко). 6. Місяць човном золотим над містом сонно пливе (В. Сосюра). 7.

Притихлі явори стояли безшелесно (Л. Костенко). 8. Океан місячної ночі розливається навкруги (О. Гончар). 9. Задивляюсь у твої зіниці, голубі й тривожні, ніби рань (В. Симоненко). 10. Се любов моя плаче так гірко (І. Франко).

Варіант II 1. Якби мої думи німії та піснею стали без слова (Леся Українка). 2. Заквітчалися простори буйними садами (М. Рильський). 3. Я вірші став писать під вечір золотий (В. Сосюра). 4. В руці він тримає гілку з свіжим листям (М. Яцків).

5. Люблю я й досі присмерки прозорі квітневих вечорів (М. Зеров). 6. Опівночі айстри в саду розцвіли (Олександр Олесь). 7. Джмелі та бджоли бринять на узліссі (М. Яцків). 8. І одразу всій природі дихнулося вільніше (О. Гончар).

Розділ IV *Склад. Поділ слів для переносу*

У науці існують різні теорії складу: акустична, експіраторна, фонологічна та інші. Серед українських фонетистів найбільш популярна акустична теорія (або теорія сонорності, теорія гучності), яка розглядає склад як звук або кілька звуків, розташованих за принципом наростання звучності. Голосний звук, будучи найгучнішим, складотворчий, бо має найвищий ступінь звучності. Він сам становить склад або приєднує до себе приголосні (нескладотворчі) звуки. Межа між складами пролягає там, де починається нове наростання звучності.

За ступенем звучності (сонорності) всі мовні звуки прийнято поділяти на 5 груп, кожній із яких присвоюється індекс сонорності: голосні – 5, нескладотворчі приголосні – 4, сонорні приголосні – 3, дзвінки приголосні – 2, глухі приголосні – 1. У слові стільки складів, скільки в ньому вершин звучності, а межі між складами пролягають там, звідки починається нове наростання звучності.

Наприклад, у слові **сучасний** три склади (**су-ча-сний**), бо в ньому три вершини звучності (три голосні звуки). До першого і другого складу (**су-**, **-ча -**) входять звуки з індексами 15, а третій (**-сний**) має структуру 1354. Другий і третій склад починаються глухими приголосними звуками, які мають найнижчий ступінь звучності і стоять після голосних, у яких ступінь звучності найвищий. Тому саме з глухих приголосних починаються нові наростання звучності, тобто нові склади. Експіраторна теорія складу пояснює його як результат

м'язового напруження голосових зв'язок, через що струмінь видихуваного повітря тече не плавно, а утворює поштовхи, тобто склади. М'язове напруження зростає в напрямку до вершини складу і спадає на його межі. У шкільній практиці цю теорію застосовують у такій дефініції складу: склад – це звук або кілька звуків, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря. Фонологічна теорія враховує фонемну структуру складу і визначає його як фонетичне слово або його частину, яка складається з голосної фонемі (Г), з якою може поєднуватись одна або більше приголосних (П). Згідно з цією теорією в українській мові існують різні за фонемною будовою склади: з однієї голосної фонемі (Г: **а-ле, о-ко, на-у-ка, е-ге, і-ти**); її сполуки з одною приголосною (ПГ: **но-га, го-ло-ва**), з двома приголосними (ППГ: **пла-ва-ти, му-дро**; ПГП: **май-же, під-пи-са-ти**), з трьома приголосними (ПППГ: **крав-ця, го-стин-ці**; ПГПП: **сту-дент, кон-церт**; ПППГ: **стри-ба-ти, пі-сняр**); чотирма приголосними (ППППГ: **гра-фство, ше-фство**). Склади за характером кінцевих звуків поділяють на відкриті і закриті. Відкриті закінчуються на голосний звук (**во-гонь, вез-ти**), закриті – на приголосний (**під-три-ма-ти, по-хід**). За початковим звуком склади ділять на прикриті, які починаються з приголосного звука (**че-рез, ли-стя**), і неприкриті, що починаються з голосного (**о-ко, ду-ет**). З урахуванням обох ознак в мові можна виявити чотири типи складів: прикрито-відкриті(**ви-ріб, мо-лодь**), прикрито-закриті (**ро-змах, від-чу-ти**), неприкрито-відкриті (**у-чи-ти, лі-а-на**),

неприкрито-закриті (**об**-хід, ді-**од**). У структурі питомих слів сучасної української літературної мови абсолютно переважають прикрито-відкриті склади (коло 75 відсотків усіх складів). Крім того, склади бувають наголошені (**рбз**-клад) і ненаголошені (**пі-сня**). Згідно з акустичною теорією слова на склади ділимо за такими правилами:

- 1) один інтервокальний приголосний звук належить до наступного складу: о-**р**ел, о-**б**:и-ти, зі-л':а, ві-ч:и-зна;
- 2) початковий нескладотворчий і сонорний приголосний у сполучі з двох чи більше інтервокальних приголосних належить до попереднього складу: во**ў**-на, ча**й**-ка, чем-ний, сон-це, по**ў**-зти, ма**й**-стри, су-спі**ль**-ство, гор-ст**ка**;
- 3) початковий дзвінкий перед глухим у сполучі з двох чи більше інтервокальних приголосних належить до попереднього складу: від-т**я**-ти, у-боз-тво, під-ст**ри**-бну-ти;
- 4) інші сполуки приголосних між голосними відходять до наступного складу: ро-з**би**-ти (два дзвінкі), ви-ст**уп** (два глухі), о-б**ра**-ти (дзвінкий і сонорний), че-с**но** (глухий і сонорний), за-зд**р**ість (два дзвінкі і сонорний), зі-т**х**нути (два глухі і сонорний), ча-ст**ка** (три глухі), ше-ф**ство** (три глухі і сонорний).

Поділ слів на склади як звукові одиниці не можна сплутувати із поділом на частини для переносу. Іноді вони збігаються: ве-дуть, ко-са, але відрізняються, наприклад, тоді, коли в інтервокальній позиції існують такі сполуки приголосних, що належать тільки до наступного складу: пор. Дні-про (поділ на склади) і Дні-

про, Дніп-ро (поділ для переносу), се-стра (поділ на склади) і се-стра, сес-тра, сест-ра (поділ для переносу). Довгі звуки між голосними належать до наступного складу (зна-ння), а для переносу слова з однаковими буквами ділимо двояко (зна-ння і знан-ня). Початковий приголосний кореня при складоподілі можна відривати, а при переносі – ні: наў-чи-ти (складоподіл) – на-вчити та навчи-ти (перенос).

Розділ V Практичні завдання для розвитку відчуття правильного складоподілу слів української мови.

Вправа 1. Поділіть слова на склади. Над кожним звуком цифрою позначте ступінь його сонорності: голосний – 5, нескладовий приголосний – 4, сонорний – 3, дзвінкий – 2, глухий – 1. 354 15 2354 З р а з о к: мов-ча-зний Весняний, могутність, яблуко, гострота, відбувати, рілля, портфель, черствий, театр, ансамбль, розбити, шефство, пістряк, гайнути, зеренце, кількість, битва, каламутний, невблаганний, безпека, чайка, ікра, капшук, постривай, виднокрай, пір'я, відвести, семестр, обмотати, розсідлати, джерельний, обценьки, перелаз, оговтатись, повітря, коштовний, камінці.

Вправа 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поділіть їх на склади і визначте типи складів (відкритий, неприкритий; відкритий, прикритий; закритий, неприкритий; закритий, прикритий).

З р а з о к: автомобіль - [ау'-то-мо- б'і'л'] 1. ау' – закритий, неприкритий. 2. -то- – відкритий, прикритий. 3. -мо- – відкритий,

90

прикритий. 4. -б'і'л' – закритий, прикритий. Облік, очерет, обман, вийти, рушничок, заявляють, діаграма, навпомацки, гучніший, горобчик, хлопчик, студентство, шістнадцять, невістчин, огрядний, наївся, кардіограма, пахнути, айстра, острах, пивний, спальня, підвид, підшивка, реформістський, кігті, вище, обчислення, бондар, китайка, люстра, електричний, проткнути, зустрівся, ацетон, майже,

олень, абстрактний, майстер, сприймання, вовчий, підкладка, оживає, учнівський.

Вправа 3. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і визначте кількість відкритих складів у кожному з них. Усно назвіть ці склади. 1. Південь країни “Чукрен” обмивало море з водою синього кольору (*Остан Вишня*). 2. В синє море текла найулюбленіша чухраїнцями річка Дмитро (*Остан Вишня*). 3. Півпоета роздвоїлося (на чвертьпоета і страх!) (*В. Стус*). 4. Уже Софія відструменіла, відмерехтіла бузковим гроном (*В. Стус*). 5. Каміння клацало зубами в жорнах, жувало жовті зерна на друзки (*В. Симоненко*). 6. Бо ти на землі – людина, І хочеш того чи ні – Усмішка твоя – єдина, Мука твоя – єдина, Очі твої – одні (*В. Симоненко*). 7. Народ мій завжди буде! (*В. Симоненко*). 8. Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (*О. Довженко*). 9. Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп’янків, натрапив я на моркву (*О. Довженко*). 10. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (*О. Довженко*). 11. Вона ні разу в житті не проспала сонце (*М. Стельмах*). 12. З пшеничного поля Данило поглянув на той обшир, який густіше проростав туманом та й зникав у тумані (*М. Стельмах*). 13. Зовсім споночіло, став накрапати дощ (*О. Гончар*). 14. Вранці пусте було небо, хмари убогі пливли над собором, а вітер улігся, на сході краєчок неба холодно, криваво червонів (*О. Гончар*). 15. Грає листя на веснянім сонці, А в душі – печаль, як небеса (*Д. Павличко*).

Вправа 4. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і визначте кількість закритих складів у кожному з них. Усно назвіть ці склади.

1. Коли ми йшли удвох з тобою Вузькою стежкою по полю, Я гладив золоте колосся... (Д. Павличко). 2. Долі-ворожки, тасуючи дні, до покупців горнулись (Л.Костенко). 3. Здається ж люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла (Л.Костенко). 4. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л.Костенко). 4. Цвіт опадав, сіявся легким пухом, торкався землі і стлівав (У. Самчук). 5. Пливуть хмаринки, з поля дихає вітер і несе запахи вогкої землі (У. Самчук). 6. І тут запримітила, що її більше не дивує чудне ім'я доньки (Р. Іваничук). 7. У світлиці було чисто й затишно, як буває тільки в хатах, де не сини, а дочки (Г. Тютюнник). 8. Катря одною рукою допомагала матері поратися коло печі, а другою притримувала нижче грудей кінці великої квітчастої хустки (Г. Тютюнник). 9. На квітці метелик мов свічечка (П.Тичина). 10. Був це хлопчик лагідний і тихий, Як сосновий у безвітря ліс (Є.Плужник). 11. Як та купина, що горить – не згора, живе у стежках, у дібровах, у зойках гудків, у хвилях Дніпра, у хмарах отих пурпурових (В. Сосюра). 12. Перстень свій Мазепа з пальця іздіймає... (В. Сосюра). 13. До церкви люди походилися, як на Великдень (Ю. Яновський). 14. До вагона зайшов Марченко в розідраній матроській сорочці (Ю.Яновський). 15. Я одкидаю вії і згадую... воїстину моя мати – втілений прообраз тієї

надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків (М. Хвильовий).

Вправа 5. Запишіть слова фонематичною транскрипцією і поділіть їх на склади. Визначте, зі скількох фонем складається кожен склад. З р а з о к: заздрість - /за-здр'іст'/: 2 + 6; гончарство - /гон-чар-ство'/: 3+3+4.

Вівчар, фантастичний, Андрій, підклавши, темний, віддзвенить, холодний, пахне, посміти, жінка, збирається, заплющувати, будівля, витерти, станція, портрет, назустріч, порт'єра, вийшов, розгублений, артист, розрізаний, південь, частина, нікчемний, дійсність, безвість, дрібненький, постріл, український, подробиця, чесність, роздоріжжя, об'ївся, пасмо, порушник, копальня, роз'їжджатися, горобчик, обшукати, служба, підтюпцем, подвір'я, мовний, полум'я, пір'я, розчесати, підвищення, сприймання, діалектний, кепський, устрій, розбрат, купецтво, вівчарство, копістка, відзнака, розплакатися, електричний, черствість, шефство, шевство, зіткнутися, мистецтво, соромся, нудьга, вівтар, стовпчик, вищість.

Вправа 6. Виберіть із переліку слова, що містять складові приголосні, і поділіть їх на склади згідно з теорією наростання звучності. З р а з о к: кілометр – кі-ло-ме-тр. Мисль, сосновий, Дніпр, сантиметр, полк, Олександр, повелитель, житло, вітер, Перемишль, спектр, інспектор, торгівля, вікно, блиск, моніторинг, дайджест, смисл, театральний, майстерня, цистерн, костел, економіст, жезл, домисел, каніфоль, пюпітр,

торт, котедж, приязнь, Осмомисл, коромисло, скафандр, брезент, перевесел, семестр, інстинкт, метр.

Вправа 7. Подані слова спочатку поділіть на склади, а потім – на частини для переносу. Усно визначте спільне і відмінне між ними. З р а з о к: *се-стра – се-стра, сес-тра, сест-ра.* Земля, невістка, пізній, чорніти, передмістя, міцний, майструвати, відчистити, мудрий, листопад, гвинтівка, вістря, вийти, перейняти, навчання, пістряк, відважний, відвезти, рослина, визнання, вивчений, рюкзак, перстень, ознака, жасмин, підвестися, корисний, відра, відвага, вийняти, мандрувати, перейти, провалля, усмішка, відро, тепло, аеропорт, зачерствілий.

Вправа 8. Запишіть слова у дві колонки. У першій поділіть їх на склади, а в другій – на морфеми. З р а з о к: *Склади: Морфеми: вив-ча-ти ви-вч-а-ти Розбивати, просьба, молотьба, навчений, вийди, зайчєня, імені, зірваний, підтримувати, мудрість, відкликаний, зокрема, братів, тріска, печений, сіяч, носити, дояр, загадка, діждуся, деревина, весело, затишно, дроворуб, перехід, вихід, перелаз, весняний, ніяк, бджілка, сорока, людина.*

Розділ VI ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ, ОРФОЕПІЇ, ГРАФІКИ, ОРФОГРАФІЇ

АКАННЯ – нерозрізнення **о** – **а**, **е** – **а** в ненаголошеній позиції, заміна **о, е** на звук **а** (*вода, сестра – вада, с'астра*).

АКОМОДАЦІЯ (лат. *accomodacio* – пристосування) – один з видів комбінаторних змін звуків: пристосування вимови голосного й приголосного, що стоять поруч. У сучасній українській мові, наприклад, приголосні перед лабіалізованими голосними **о, у** огублюються: доочка, тоуман., а голосні заднього ряду під впливом сусідніх м'яких приголосних стають більш передніми: д'.акувати, са.д'іть.

АКУСТИЧНА ТЕОРІЯ СКЛАДУ, теорія сонорності, теорія висхідної гучності – теорія, що розглядає склад як сполуку звуків з більшим чи меншим ступенем гучності. Голосний, як найгучніший звук, приєднує до себе менш гучні звуки – нескладотворчі, тобто приголосні. Згідно з цією теорією межа між складами проходить у місці найменшої гучності.

АКЦЕНТ (лат. *accentus* – наголос) 1. Те саме, що наголос. 2. Діакритичний знак, за допомогою якого на письмі позначається наголос (*нога́ – мн. но́ги*). 3. Своєрідне вимовляння звуків нерідної мови, зумовлене артикуляційною базою рідної мови (іншомовний А), або сукупність особливостей вимови, характерних для певного діалекту і не властивих літературній мові, зумовлена недосконалим володінням її нормами (діалектний А.).

АЛОФОН (від грец. *άλυνο* – інший і *ζωλή* – звук) – варіант фонем, її звуковий вияв у певній фонологічній позиції.

АЛФАВІТ (грец. *άλφάβετο*, від назв перших літер грецького алфавіту – альфа та бета (віта), абетка, азбука – сукупність усіх букв або складових знаків, прийнятих у писемності будь-якої мови і розташованих у певному усталеному порядку.

АПОСТРОФ (') (від грец. *άποδέξνζνο* – звернений убік) – надрядковий значок у вигляді коми, яким передають на письмі роздільну вимову твердих приголосних перед наступними **я, ю, є, ї** (*п'ять, під'їзд, пір'я, Лук'ян*).

АРТИКУЛЯЦІЙНА ТЕОРІЯ СКЛАДУ – теорія, згідно з якою склад утворюється шляхом артикуляторного м'язового напруження, що зростає в напрямку до вершини складу (голосного) і спадає на його межі.

АРТИКУЛЯЦІЯ (лат. *articulatio* – розчленування, від *articulare* – розчленовувати, чітко вимовляти) – робота органів мовлення в процесі мовотворення.

АСИМІЛЯЦІЯ (лат. *assimilatio* – уподібнення) – вид комбінаторних змін звуків: артикуляційне уподібнення звуків один до одного в межах слова або словосполучення.

А. виникає між звуками одного типу (голосних з голосними, приголосних з приголосними). Розрізняють повну і часткову А. – залежно від ступеня уподібнення звуків. Вплив попереднього звука на наступний є прогресивною А., а наступного на попередній – регресивною. Взаємодіяють сусідні звуки (контактна А.) і звуки на відстані (дистантна А.). А. приголосних буває за місцем і способом творення, твердістю, м'якістю, участю голосу (глухістю,

дзвінкістю), а голосних – за рядом, підняттям, огубленням (лабіалізацією).

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЗВУКІВ – різні способи дослідження мовних звуків. Розрізняють три основні аспекти вивчення мовних звуків – акустичний (фізичний), фізіологічний (артикуляційний), соціальний (функційний). *Перший* аспект передбачає вивчення акустичних властивостей звука, його якостей залежно від періодичності коливань, що становлять джерело звукових хвиль, тобто їх вияву у вигляді музичних тонів чи шуму; висоту звуків, що зумовлюється кількістю коливань за певну одиницю часу; інтенсивність, що залежить від амплітуди і частоти коливань; тембр, залежний від поєднання основного і додаткових тонів. За акустичними властивостями звуки поділяються на голосні і приголосні, дзвінки і глухі, високої і низької тональності. *Другий* аспект – це дослідження роботи органів мовлення в процесі творення звука. На основі артикуляційних ознак звуки діляться на голосні і приголосні; голосні поділяються на переднього, середнього, заднього ряду, високого, середнього низького підняття, огублені і неогублені, а приголосні – на губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові і т.д. *Третій* аспект – це вивчення функцій звука у слові, найважливішими з яких є розпізнавальна й розрізнявальна. Цей аспект найважливіший для лінгвіста, який передусім вивчає звук як функційну одиницю мови, тобто фонему.

АФРИКАТИ (лат. affricata – притерта, від affricare – терти) – зімкнено-щілинні приголосні – складні приголосні звуки,

артикулюючи які розкриваємо зімкнення і повітря проходить з тертям через щілину. До них належать звуки [ц], [ц'], [ч], [ч'], [ж], [ж'], [з], [з'].

БОКОВІ ПРИГОЛОСНІ, латеральні приголосні – приголосні, при вимові яких зімкнення язика із зубами або альвеолами залишається непорушним, але обидва боки язика не притискуються до зубів, а утворюють щілину, крізь яку проходить струмінь видихуваного повітря. До них належать приголосні [л], [л']. **БУКВЕНО-ЗВУКОВЕ ПИСЬМО** (інші назви – алфавітне, літерно-звукове, фонемо-графічне) – письмо, де кожен графічний знак (буква) передає окремий звук (фонему).

ВЕЛИКА ЛІТЕРА, велика буква – графема в системі алфавіту, протиставлена за написанням і функціонально малій літері.

ВИПАДНІ ЗВУКИ – звуки, що випадають у корені або в суфіксі при словозміні чи словотворі, тобто чергуються з нулем звука (в українській мові це насамперед звуки **о,е**): *сон – сну, день – дня*.

ВІДКРИТИЙ СКЛАД – склад, що закінчується на голосний звук. Напр. у слові **весна** два відкриті склади: **ве-сна**. В сучасній українській мові переважають відкриті склади.

ВОКАЛІЗМ (від лат. *vocalis* – голосний звук) – система голосних звуків мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку.

ГАПЛЮЛОГІЯ (від грец. *άλιόο* – простий і *ιόγγο* – слово) – різновид дієрези, спрощення морфемного або звукового складу слова внаслідок випадіння одного з двох сусідніх

однакових чи подібних складів або окремих звуків під дією дисиміляції (Ісує із Іісує, розм. **сьодні** із **сьогодні**, **довгообразий** із **довгообразий**).

ГАРМОНІЯ ГОЛОСНИХ (грец. *αξκνλία* – співзвучність, злагодженість) – особливий вид регресивної асиміляції голосних у суміжних складах: попередній голосний певною мірою уподібнюється до наступного за підняттям або лабіалізацією. Напр., ненаголошений [e] перед наступними наголошеними голосними вищого підняття [и], [і], [у] наближається до [и] або чергується з ним (*меиті́, у сеил'і, беиру́* або *миті́, у сил'і, биру́*), а перед голосними [e], [a] зберігає свою якість (*метé, мелá*).

ГЛАГОЛИЦЯ – (від. старослов'ян. глаголь «слово», глаголати «говорити») одна з найдавніших слов'янських систем письма (азбук). Більшість фахівців вважає, що її створив близько 863 року слов'янський просвітитель Кирило для потреб першої міжслов'янської літературної мови – старослов'янської мови.

ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, при вимові яких голосові зв'язки не дрижать, а утворюють між собою щілину, крізь яку проходить струмінь видихуваного повітря: [п], [п'], [т], [т'], [к], [к'], [ц], [ц'], [ч], [ч'], [с], [с'], [ф], [ф'], [ш], [ш'], [х], [х'].

ГОЛОВНИЙ ВАРІАНТ ФОНЕМИ, головний вияв фонемі – звук, мінімально залежний від сусідніх звуків та від позиції в слові.

ГОЛОС – звуковий потік, що утворюється в гортані завдяки періодичним коливанням голосових зв'язок при проходженні через них повітряного струменя.

ГОЛОСНІ ЗВУКИ, голосівки – звуки мовлення, в основі яких лежить музикальний тон (голос), утворюваний при розкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок і дальшої модифікації у надгортанних порожнинах.

6 голосних звуків, що виступають у максимально незалежній позиції: [a], [o], [y], [e], [и], [i].

ГОЛОСОВІ ЗВ'ЯЗКИ – два ряди симетричних м'язових волокон на щитоподібному хрящі. Між ними при вдиханні повітря утворюється щілина у вигляді трикутника (голосова щілина). Під час вимови вільні краї голосових зв'язок зближуються по всій довжині і струмінь повітря, що виходить із легень, натикається на перепону – зімкнені голосові зв'язки. Періодичне зімкнення і розімкнення утворюють періодичні коливання повітря, що сприймаються як музикальний тон (голос). Якщо між голосовими зв'язками з'являється щілина, виникає шепіт.

ГРАФЕМА (від грец. γράμμα – запис, накреслення) – найменша смислорозрізнявальна одиниця писемної мови, що відповідає фонемі в усному мовленні. В українській мові розрізняють 33 графеми.

ГРАФІКА (грец. γραφική, від γράφω – писати) – сукупність усіх рукописних та друкованих знаків певної писемності (графеми, розділові знаки, шрифтові різновиди та ін.), а також розділ мовознавства, що вивчає співвідношення писемних знаків зі звуковою системою мови.

ГУБНІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, що утворюються за участю губ. Поділяються на губно-губні **б, п, м, в**, що утворюються при змиканні або зближенні нижньої губи з

верхньою, та губно-зубні **в, ф**, що утворюються нижньою губою і верхніми зубами.

«**ДЕВ'ЯТКИ ПРАВИЛО**» – правило, за яким згідно з сучасним правописом після приголосних звуків **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** іншо-мовне **і** перед наступними приголосними слід передавати через **и**.

ДЕНАЗАЛІЗАЦІЯ – (від лат. de- – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення і *назалізація*) – втрата носової артикуляції, перехід носового голосного в ротовий.

ДЕПАЛАТАЛІЗАЦІЯ – (від лат. de- – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення і *палаталізація*), диспалаталізація – втрата м'якості приголосних.

ДЕФІС (-), рисочка, розділка (нім. Divis – риска, від лат. divisio – поділ, розчленування) – розділовий знак, коротка горизонтальна рисочка, що вживається між частинами деяких типів складних слів, позначення переносу частини слова в інший рядок, а також при скороченні слова.

ДЗВІНКИ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, при вимові яких дрижать голосові зв'язки: [б], [б'], [в], [в'], [д], [д'], [з], [з'], [ж], [ж'], [г], [г'], [г], [г'], [м], [м'], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'], [й].

ДИСИМІЛЯЦІЯ (лат. dissimilatio – розподібнення) – один з видів комбінаторних змін звуків: розподібнення приголосних у межах слова. Розрізняють регресивну Д. (зміну звука під впливом наступного) і прогресивну (зміну звука під впливом попереднього). Можлива Д. сусідніх звуків (контактна Д.) і звуків, розділених іншими звуками

(дискантна Д.). І контактна і дискантна Д. може бути прогресивна і регресивна.

ДИСТРИБУЦІЯ ЗВУКА(англ. distribution – розподіл, розповсюдження, від лат. distributio – поділ, розподіл) – сукупність усіх оточень, у яких зустрічається звук, на відміну від оточень, у яких він зустрічатись не може. Напр., звук [и] в українській мові зустрічається переважно після твердих приголосних і не зустрічається після м'яких і пом'якшених приголосних звуків.

ДИФТОНГ (грец. δίζθυγγο, від δίζ – двічі та θυγγο – звук), двозвук – поєднання двох голосних звуків в одному складі (напр. дифтонг *іє* у наголошеному складі в північноукраїнських говорах: *дієд, лієс*).

ДРИЖАЧІ ПРИГОЛОСНІ, вібранти – приголосні, при вимові яких відбувається ритмічне зімкнення і розімкнення зігнутого кінчика язика з альвеолами, унаслідок чого мовленнєві органи дрижать (утворюють вібрацію). До них належать звуки [р], [р'].

ЗАГАЛЬНА ФОНЕТИКА – розділ фонетики, що вивчає спільні для багатьох мов звукові закони, тобто загальні закономірності творення звуків, їхніх сполук, впливу одних на інші, акустичні й артикуляційні властивості тощо, і служить основою для вивчення звукових особливостей окремих мов.

ЗАДНЬОЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні [г], [г'], [к], [к'], [х], [х'] що творяться внаслідок активної артикуляції задньої частини спинки язика.

ЗАКРИТИЙ СКЛАД – склад, що закінчується на приголосний звук. Напр. у слові **понеділок** останній склад

закритий: **по-не-ді-лок**. **ЗВУК** – найдрібніша акустико-артикуляційна одиниця мовлення, конкретний варіант фонему як звукового інваріанта в системі мови. Звук у фонетиці розглядають у трьох аспектах: *акустичному* (слухове враження, яке викликає звук), *артикуляційному* (робота органів мовлення при вимові звука), *функційному* (розрізнення знакових одиниць мови, до складу яких входить звук).

ЗВУКОВІ ЗАКОНИ, фонетичні закони – регулярні звукові відповідності між різновидами тих самих слів в одній мові або споріднених мовах (напр., чергування **о, е** у відкритому складі з **і** – в закритому в українській мові: *коза – кіз, семи – сім*).

ЗІМКНЕНО-ПРОРИВНІ ПРИГОЛОСНІ – звуки, при вимові яких активний орган мовлення змикається з пасивним, а струмінь видихуваного повітря прориває це зімкнення (звуки [б], [б’], [п], [п’], [д], [д’], [т], [т’], [г], [г’], [к], [к’] в українській мові).

ЗІМКНЕНО-ПРОХІДНІ ПРИГОЛОСНІ, напіввідкриті – приголосні, при артикуляції яких активні й пасивні органи мовлення утворюють водночас зімкнення, а повітря проходить крізь щілину в іншому місці. До них належать звуки [м], [м’], [н], [н’], [л], [л’], [р], [р’].

ЗІМКНЕНО-ЩІЛИННІ ПРИГОЛОСНІ, афrikати (лат. *affricata* – притерта, від *affricare* – терти) – складні приголосні звуки, артикулюючи які розриваємо зімкнення, і повітря проходить з тертям через щілину. До них належать звуки [ц], [ц’], [ч _____], [ч’], [ж], [ж’] [з], [з’].

ЗНАК М'ЯКШЕННЯ, м'який знак – тридцять перша буква українського алфавіту, якою позначають м'якість попереднього приголосного (*сіль, сьогодні*) або роздільну вимову (*ательє, коньяк*).

ЗНАК ОКЛИКУ (!) – розділовий знак для відображення на письмі вигуку, окличної інтонації.

ЗНАК ПИТАННЯ (?) – розділовий знак для відображення на письмі питальної інтонації. **КОМБІНАТОРНИЙ ВАРІАНТ ФОНЕМИ** – звук, що його вимовляємо замість головного вияву під впливом іншого звука (напр. звук [д'] у слові *боро[д']ба* є комбінаторним виявом фонем /г'/ перед наступним дзвінким [б]).

КОМБІНАТОРНІ ЗМІНИ ЗВУКІВ – фонетичні зміни, зумовлені взаємодією звуків у мовленні. Розрізняють три основні типи К.з.з. –асиміляцію, дисиміляцію, акомодацию, а також їх особливі вияви – гаплогію, епентезу, діерезу, метатезу, які виникають на основі асиміляції та дисиміляції.

КОМПЛЕКСНА ТЕОРІЯ СКЛАДУ – теорія, згідно з якою склад – це комплексне явище, що є наслідком дії акустично-артикуляторних, просодичних і фонологічних чинників.

КОНСОНАНТИЗМ (від лат. *consonans* (*consonantis*) – приголосний звук) – система приголосних фонем у мові. У сучасній українській літературній мові систему консонантизму утворюють 32 приголосні фонем.

КОРЕЛЯЦІЯ (лат. *correlatio* – співвідношення) – ряд фонематичних протиставлень за однією диференційною ознакою. Для системи приголосних фонем сучасної

української мови характерна кореляція за дзвінкістю – глухістю (**б – п**) і твердістю – м'якістю (**н - н'**).

КОРОТКІСТЬ – коротка часокількість голосного або приголосного звука.

КРАПКА (.) – розділовий знак, який ставиться в кінці речення.

КРАПКА З КОМОЮ (;) – розділовий знак, що вживається в складному реченні для поділу відносно самостійних його частин, означаючи паузу, більшу за кому і меншу за крапку.

ЛАБІАЛІЗАЦІЯ (лат. labialis – губний) – артикуляція деяких голосних звуків, коли губи протягуються вперед, утворюючи круглий отвір. В українській мові лабіалізованими є голосні заднього ряду **о, у**.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ, евфонія – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також створення звукових образів у висловлюванні. До засобів милозвучності в сучасній українській мові, зокрема, належать: варіанти мовних одиниць (напр. прийменник **в** і його варіанти **у, ув, уві, ві**), спрощення в групах приголосних (**тиждень – тижня**), поява голосного між приголосними (**весна – весен**) і на початку слова (**ржа – іржа**), поява приголосного між голосним (**паук – павук**) тощо.

МІНІМАЛЬНА ПАРА – два різні слова або дві форми того самого слова, що різняться однією фонемою (**син - син'**, **дорога – дороги**).

МОВЛЕННЯ – процес реалізації мовної діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови.

МОВНИЙ ПОТІК – суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що утворює взаємозв'язану послідовність звуків, слів, словосполук, висловів.

НАГОЛОС – виділення складу в слові (словесний Н.), слова в синтагмі (синтагматичний Н.) або синтагми у фразі (фразовий Н.). В українській мові словесний наголос насамперед динамічний (у ньому наголошений склад виділяється з-поміж ненаголошених посиленням м'язової напруги), вільний, різномісний (може стояти на будь-якому складі слова), рухомий (змінює своє місце при зміні форм того самого слова: **нога́** – **но́гу**) і містить у собі часокількісний елемент (наголошений голосний відзначається більшою тривалістю порівняно з ненаголошеним). У багатоскладових може бути два і більше наголосів: головний (позначається знаком ´) і побічний (позначаються знаком `) або побічні (тїхоплїнний, елїктрокардіографїя).

НАЗАЛІЗАЦІЯ (франц. nasalization, від лат. nasus – ніс) – поява носового тембру в деяких звуках унаслідок опускання м'якого піднебіння та одночасного виходу повітря через рот і ніс.

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. neutralis – що нікому не належить, нічий) – у фонології нерозрізнення, збіг у якійсь позиції звукових виявів двох однакових фонем (проз'ба – збіг комбінаторного варіанта фонем **с´** з головним виявом фонем **з´**).

НЕМИЛОЗВУЧНІСТЬ, какофонія – неприємне для слуху звучання, яке виникає при настирливому повторенні тих самих звуків і звукосполук, якщо це не пов'язане зі

стилістичним завданням: «**Ч**асто згадувалась таємнича втеча хлопчиків».

НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ – голосні звуки, які не несуть на собі наголосу і характеризуються порівняно з наголошеними меншою напруженістю органів мовлення, меншою тривалістю, а отже, і меншою чіткістю артикуляції. У цій позиції звуки заднього ряду більше або менше переміщуються вперед, переднього – назад, високого підняття – вниз, високого – нагору.

НЕПРИКРИТИЙ СКЛАД – склад, що починається голосним звуком. Напр. у слові **але** перший склад неприкритий: **а-ле**.

ОГЛУШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ – фонетичне явище, коли дзвінкий приголосний вимовляється як глухий, тобто відбувається нейтралізація дзвінких і глухих приголосних (легенький – лехко).

ОДЗВІНЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ – фонетичне явище, коли глухий приголосний вимовляється як дзвінкий (великий – Велигдень).

ОКАННЯ – заміна в українських говорах **а, у** на **о** в ненаголошеній позиції на противагу аканню (переходу **о** в **а**) і уканню (заміні **о** на **у**), напр. уживання **о** замість **а** в середньополіських говорах (**кортопля** – 'картопля') чи замість **у** в покутських говорах (**поделко** – 'пуделко').

ОПИСОВА ФОНЕТИКА – розділ фонетики, який вивчає всі наявні в конкретній мові звукові одиниці, закономірності їх ужитку, звукові зміни, наголошування, інтонування та інші особливості звукового ладу мови певного періоду.

ОРГАНИ МОВЛЕННЯ – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. До органів мовлення належать: язик, губи, зуби, альвеоли, тверде і м'яке піднебіння, нижня щелепа, носова та надглоткова резонансні порожнини, бронхи, дихальне горло, гортань, легені, діафрагма.

ОРФОГРАМА – (від грец. ὀρθόο – правильний і γράμμα – писемний знак, літера) – написання за відповідним правилом або за традицією, яке обирається з кількох можливих. Розрізняють *літерну* (*буквену*) і *нелітерну* (*небуквену*) О. за ознакою вибору з кількох варіантів однієї літери чи вибору з кількох варіантів правильного написання слова – разом, окремо, через дефіс чи з'ясування місця переносу з рядка в рядок.

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК, правописний словник – словник,

у якому в алфавітному порядку дано перелік нормативних написань слів та їх окремих форм на основі чинного правопису. Після виходу у світ нової редакції українського правопису (1990 і 1993 роки) 1994 року з'являється створений на його основі «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, М. Пещак, В. Русанівського, О.Тараненка (близько 120000 слів, а 1999 близько 125000 слів). На основі цього словника укладено «Український орфографічний словник» (2006, 165 000 слів) і «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики» за ред. В. Бусела (2003; 2004; 253000 слів). У США українська діаспора перевидавала правописний словник Г.Голоскевича 1930 року (Нью-Йорк,

1952 і 1962). В Україні цей словник перевидано 1994 і 2006 року.

ОРФОГРАФІЯ (грец. ὀρθογραφία – правопис, від ὀρθόο – правильний і γράζω – писати) – історично сформована й загальноприйнята система правил щодо способів передавання звукового мовлення на письмі, яка разом із пунктуацією становить правопис даної мови. О. визначає правила передавання звуків (фонем) літерами, написання слів разом, окремо й через дефіс, уживання великої літери, правила переносу слів з рядка в рядок, а також регулює правила написання афіксів і закінчень відмінюваних слів.

ОРФОЕПІЧНИЙ СЛОВНИК – словник, у якому зафіксовано норми літературної вимови біля кожного з реєстрових слів, поданих в алфавітному порядку. Вперше орфоепічні норми сучасної української літературної мови зафіксовано в словнику- довіднику «Українська літературна вимова і наголос» (1973; укладачі І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Г. Щербатюк). 1984 року вийшов «Орфоепічний словник» М.Погрібного, а 2001-2003 – «Орфоепічний словник української мови» в 2 томах.

ОРФОЕПІЯ – (грец. ὀρθοέπεια – правильна мова, від ὀρθόο – правильний і ἔπεια – мова, слово) – 1. Сукупність вимовних норм літературної мови, що охоплюють правила вимови звуків і звукосполук у мовленнєвому потоці, правил наголошування слів, інтонування і ритмомелодики. 2. Розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ (лат. palatum – піднебіння) – пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок додаткового підняття язика до піднебіння.

ПЕРЕДНЬОЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, що утворюються за активної участі передньої частини язика. В українській мові це звуки [д], [т], [з], [з'], [с], [с'], [ʒ], [ʒ'], [ц], [ц'], [ж], [ж'], [ч], [ч'], [ш], [ш'], [ʒ], [ʒ'], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'].

ПЕРЕНОС СЛОВА – членування слова на письмі згідно з правилами переносу. Перенос слова здійснюється в тому разі, коли воно не вміщується в залишене місце рядка, тобто коли написана початкова частина завершує даний рядок, а решта переноситься на початок нового.

ПИСЬМО – знакова система фіксації мови за допомогою умовних графічних засобів для передавання інформації на віддалі й закріплення її в часі. Розрізняють чотири основні типи письма залежно від смислового обсягу графічних знаків: піктографічне, ідеографічне, складове (силабічне) і буквено-звукове.

ПІДНЯТТЯ – рух язика по вертикалі, що надає голосним звукам [а], [о], [у], [е], [и], [і] специфічного тембру. В українській мові існує чотири види П. язика: високе, високо- середнє, середнє, низьке.

ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ – збільшення тривалості звучання м'яких ([д'], [т'], [ц'], [з'], [с'], [н'], [л']) і пом'якшених ([ж'], [ч'], [ш']) приголосних унаслідок асиміляції звука [й], напр. **суд'я** – **суд'д'а**.

ПОЗИЦІЙНИЙ ВАРІАНТ ФОНЕМИ – звук, що вимовляється замість головного вияву залежно від позиції в слові (початкової, серединної, кінцевої) або від місця наголосу (напр. у слові ста[у] звук [у] є позиційним варіантом фонем /в/ у кінці слова після голосного).

ПОЗИЦІЯ (лат. position -- положення) фонологічна – позиція фонемі щодо іншої фонемі або щодо місця та наголосу в слові. Розрізняють сильну і слабку позицію. Сильна П. – позиція максимального звукового розрізнення. Для голосних це переважно наголошена позиція, для приголосних – перед голосними. Слабка П. – місце фонемі в слові, де її звуковий вияв залежить від впливу сусідніх звуків, місця слові (голосних і приголосних) чи наголосу (тільки голосних).

СВИСТЯЧІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, при вимові яких повітря проходить крізь вузьку щілину між зубами і язиком, унаслідок чого з'являється характерний присвист, що супроводжує їхню вимову: [з], [з'], [с], [с'], [з], [з'], [ц], [ц'].

СЕГМЕНТНІ ЗВУКОВІ ОДИНИЦІ, лінійні звукові одиниці – звуки, які вичленовуємо в мовленнєвому потоці і які розташовані в лінійній послідовності. Це звук і склад, фонетичне слово, синтагма, фраза.

СЕРЕДНЬОЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні звуки, що утворюються за участю середньої спинки язика. В українській мові до них належить звук [й]. Деякі вчені до них зараховують ще й м'які [д'], [т'], [н'], [л'].

СОНОРНІ ПРИГОЛОСНІ (лат. sonorus – дзвінкий, гучний), сонанти – приголосні звуки, при творенні яких голос переважає над шумом. В українській мові до них належать: губно-губні [в], [в'], губні носові [м], [м'], передньоязикові: плавні [л], [л'], носові [н], [н'], дрижачі [р], [р'], а також середньоязиковий [й].

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ – втрата одного із звуків у групах приголосних, що виникає або

внаслідок занепаду колишніх щредукованих **ь, ь** і зафіксована на письмі (**чьстьныи – чесний**), або вона з'являється внаслідок усунення немилозвучних сполук приголосних у живому мовленні і на письмі не фіксується (**шістнадцять – шіснадцять**). **СТЯГНЕННЯ ГОЛОСНИХ** – злиття двох сусідніх чи первісно розділених звуком **й** (який з часом скоротився) двох голосних в один звук. В українській мові стягнулися здебільшого голосні в групах **айа, ойе, ейе, уйу, ийі, ійі**, що передусім спричинило появу стягнених прикметникових форм, напр. **молода <молодаа <молодайа, старе <старее <старейе <старойе.**

ТРАНСКРИПЦІЯ _____ (лат. transcription – переписування) – спеціальна система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового або фонемного складу слів і текстів. Розрізняють фонетичну і фонематичну транскрипції. Фонетична Т. – це засіб передавання на письмі усного мовлення з його звуковими особливостями. Вона ґрунтується на такому принципі: кожна буква позначає на письмі лише той самий звук, а кожен звук передається завжди тією самою буквою. Фонематична транскрипція передає на письмі тільки фонемний склад морфем, слів і текстів, а не відтінки звуків, у яких реалізуються фонемі. Для фонематичної Т. використовують точно визначену кількість знаків, що відповідає кількості фонем у мові. Для фонематичної транскрипції одиниць сучасної української літературної мови вживають 38 знаків: 32 на позначення приголосних фонем, 6 – голосних.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ (лат. trans – через і littera – буква) – буквене передавання слів і текстів, записаних за допомогою однієї графічної системи, засобами іншої графічної системи (на відміну від транскрипції, де буквами однієї мовної системи передаються

340

звуки іншої). Напр. у парах **капричіо – капричо, Боккачіо – Боккачо** вживання в українському написанні букви **і** – це застосування принципу транслітерації, її відсутність – принципу транскрипції (**і** в італійській мові не вимовляємо, а тільки пишемо).

ТРИ КРАПКИ, крапки (...) – розділовий знак у вигляді трьох поставлених поряд крапок, якими позначають на письмі незакінченість або перерваність висловлювання, а також пропуск у тексті.

ФОНЕМА (грец. ζῶλεκα – звук, голос) – найменша неподільна одиниця мови, яка протиставлена іншим фонемам у системі мови і служить для творення та розрізнення слів і їхніх форм. Ф. виконує три основні функції: *будівельну* (конститутивну), коли вона виступає як одиниця мови, що входить до вищих мовних одиниць – морфем і слів; *розрізнявальну* (диференційну), коли вона виступає як одиниця розрізнення морфем і слів; *ототожнювальну* (ідентифікаційну), коли в ній об'єднуються близькі звукові відтінки.

ФОНЕТИКА (грец. ζῶλεεηθνο – звуковий, голосовий) – 1) звуковий лад мови; 2) розділ мовознавства, що його вивчає. «**ФОНЕТИКА**» – український фонетичний правопис, що його запропонував П. Куліш і ним користувались народовці.

ФОНЕТИЧНЕ СЛОВО – слово або словоформа, яке (яка) складається з одного наголошеного складу або містить кілька складів, згрупованих навколо наголошеного (*йá, меиné, до мэнеи*).

ФОНЕТИЧНІ ОДИНИЦІ – одиниці фонетичного рівня мови – сегментні (звук, склад, фонетичне слово, синтагма, фраза, текст) і суперсегментні (наголос, інтонація, ритмомелодика).

ФОНЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОПИСУ – передавання слів на письмі згідно з їх літературною вимовою, коли кожному звукові відповідає окрема літера: *хата, душа*.

341

ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР – вид мовного аналізу, при якому слово, записане фонологічною і фонетичною транскрипціями, поділяють на склади, з'ясовують їх типи, визначають кількість фонем і дають характеристики головних виявів усіх фонем та позиційних і комбінаторних варіантів фонем (якщо вони наявні в слові).

ФОНІКА (від грец. *ζῆλη* – звук, голос) – звукова організація, інструментування мовлення. **ФОНОЛОГІЧНА СИСТЕМА** – сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках. У складі Ф.с. сучасної української літературної мови нараховують 38 фонем.

ФОНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ СКЛАДУ – теорія, згідно з якою склад становить голосна фонема або голосна фонема і властиве певній мові фонемне оточення з одного чи кількох приголосних, що групуються навколо цієї голосної.

ФОНОЛОГІЯ (від грец. ζῆλον – звук, голос і λόγος – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування в мові – як фонем; 2) фонологічний рівень мовної структури. Дехто з учених (М. Трубецької) вважає фонологію самостійною науковою дисципліною, що користується лінгвістичними методами дослідження і відрізняється від фонетики, об'єктом якої є акустичні й фізіологічні властивості мовних звуків. Більшість же вчених сходиться на думці, що фонологія і фонетика становлять одну науку, яка вивчає різні аспекти того самого об'єкта – мовних звуків.

ФРАЗА (від грец. φράση – спосіб висловлювання, стиль, зворот) – основна одиниця мовлення в його звуковій формі, яка має смислову цілісність та інтонаційну будову. Найчастіше відповідає поняттю речення, хоч може бути і словом, парцельованою (відокремленою) частиною речення, послідовністю речень з певним інтонаційним малюнком. Слова в реченнях інтонаційно передусім об'єднує фразовий наголос, який при нейтральному мовленні зазвичай стоїть на останньому слові (Хочу їсти).

ЧЕРГУВАННЯ ФОНЕМ, історичне чергування, морфонологічне чергування, традиційне чергування – зумовлена історичними причинами заміна однієї фонемі іншою (рука- ручка – руц'і), сполукою фонем (робити – робл'у) або фонемним нулем (день – дня) в межах тієї самої морфеми, яка служать додатковим засобом слово- або формотворення.

ШИПЛЯЧІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні звуки [ʃ], [ʃ'], [ч], [ч'], [ж], [ж'], [ш], [ш'], які артикулюються кінчиком

язика, який утворює на альвеолах і вище щілину, ширшу ніж при [з], [с], унаслідок чого при їх вимові між зубами, язиком, щоками й губами виникає шипіння.

ШУМНІ ПРИГОЛОСНІ – приголосні, при вимові яких шум переважає над голосом (дзвінкі приголосні [б], [б’], [в], [в’], [д], [д’], [з], [з’], [з], [з’], [ж], [ж’], [г], [г’], [г], [г’]) або які складаються тільки з шуму (глухі приголосні [п], [п’], [т], [т’], [к], [к’], [ц], [ц’], [ч], [ч’], [с], [с’], [ф], [ф’], [ш], [ш’], [х], [х’]).

ЩІЛИННІ ПРИГОЛОСНІ, фрикативні приголосні (франц. *fricatif*, від лат. *fricatus* – тертя), спіранти – звуки, при вимові яких струмінь видихуваного повітря проходить крізь вузьку щілину, утворювану артикуляційними органами: [в], [в’], [ф], [ф’], [з], [з’], [с], [с’], [ж], [ж’], [ш], [ш’], [г], [г’], [х], [х’], [й].

Список використаних джерел

1. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I. - 4- вид. – К., 1972.
2. Коструба П.П. Основні поняття фонології // Українська мова і література школі. – 1965. - № 7. – С. 21 – 25.
3. Коструба П.П. Фонетика сучасної української літературної мови. Ч. I. – Львів, 1963
4. Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфонологія (їх предмет і місце в науці про мову) //Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 94 – 103.
5. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. За ред. І.К.Білодіда. – К., 1969.
6. Сучасна українська літературна мова. За ред. М.Я.Плющ. – К., 1994. С. 16 –115.
7. Орфографічний словник української мови. Уклали: С.І.Головащук, М.М.Пешак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К., 1994.
8. Орфоепічний словник. Укладач М.І.Погрібний. – К., 1984.
9. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія.Лексикологія. Лексикографія. – К., 2006.
- 10.Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
- 11.Головащук І. С. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. – К., 1995.

12. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К., 1999. – С. 162 – 204.
13. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – К., 1996.
14. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Учбовий посібник для студентів філологічних факультетів. – Одеса, 1996.
15. Ключковський Б.Г. Методичні вказівки і практичні завдання з фонетики і фонології сучасної української літературної мови для студентів I курсу філологічного факультету. – Львів, 1987
16. Коструба П.П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови // Питання українського мовознавства. – Кн. 5. – Львів, 1962. – С. 112- 121.
17. Курс сучасної української літературної мови. Т. I. За ред. Л.А.Булаховського. – К., 1951.
18. Петличний І.З. До питання про систему голосних фонем у сучасній українській літературній мові // Питання українського мовознавства. Кн. 1. – Львів, 1956. – С. 15 – 20.
19. Практичні завдання з фонетики та фонології сучасної української літературної мови для студентів філологічного факультету. Уклав Володимир Пілецький. – Львів, 2001.
20. Прокопова Л.І. Приголосні фонемі сучасної української літературної мови. Експериментально-фонетичне дослідження. – К., 1958.

21. Сімович В. Граматика української мови. – 1919.
22. Сучасна українська літературна мова. За ред.
320
А.П.Грищенко. – 2-е вид. – К., 1997.
23. Тоцька Н.І. Голосні фонемі української літературної мови. – К., 1973.
24. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К., 1981.
25. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи. - К., 1995.
26. Українська літературна вимова і наголос. Словник довідник. – К., 1973.
27. Український правопис. – 4-е вид., випр. й доп. – К., 1993.
28. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002.
29. Шерех Ю. Так нас навчали правильних проізношень // Поза книжками і з книжок. – К., 1998. – С. 236 - 280.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>